

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ВОЛКОВА Наталія Василівна

УДК 347.15/17

**ЦИВІЛЬНО - ПРАВОВІ ЗАСОБИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ**

Спеціальність: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

- Науковий керівник** кандидат юридичних наук, доцент
КАЛІТЕНКО Оксана Михайлівна,
Одеська національна юридична академія,
доцент кафедри цивільного права
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор,
ХАРИТОНОВА Олена Іванівна,
Одеська національна юридична академія,
завідувачка кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права;
- кандидат юридичних наук, доцент
КЛЕЙМЕНОВА Світлана Миколаївна,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться 17 жовтня 2008 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий 15 вересня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідно до статті 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю сучасного суспільства визнається людина. Саме людина, фізична особа була і залишається сьогодні центральною ланкою права, що зумовлено двома основними причинами: по-перше, людина є творцем права, оскільки саме вона створює об'єктивне право і залучає його для регулювання відносин у суспільстві; по-друге, людина є найпоширенішим учасником існуючих правових зв'язків, саме завдяки їй правові норми трансформуються в конкретні права та обов'язки суб'єктів правовідносин. У зв'язку з цим велика увага в правовій науці приділяється головній фігурі правової реальності – суб'єкту права, і саме тому актуальність проблем людини, як суб'єкта права є неминучою.

У сучасних правових літературних джерелах лише частково говориться про засоби індивідуалізації фізичних осіб, але майже нічого не говориться про саму індивідуалізацію: про її необхідність, сутність, види, значення для цивільного обороту.

Науковці, що досліджували засоби індивідуалізації фізичних осіб, традиційно виділяли ім'я людини і місце її проживання. У той же час сучасні науковці, які досліджують особисті немайнові права, зараховують до їх числа групу прав, спрямованих на закріплення і розвиток індивідуальності фізичної особи: право на ім'я, на індивідуальний вигляд і голос, на честь, гідність і ділову репутацію. Оскільки і засоби індивідуалізації фізичних осіб, і особисті немайнові права, спрямовані на закріплення і розвиток індивідуальності людини, мають один об'єкт – індивідуалізацію фізичної особи, то виникає обґрунтована необхідність розглянути ці питання комплексно.

До останнього часу в цивілістиці не досліджено повною мірою питання впливу засобів індивідуалізації фізичної особи на обсяг її правоздатності, тоді як такий вплив є досить серйозним і потребує дослідження.

Зазначені причини зумовили необхідність розгляду засобів індивідуалізації фізичних осіб у всіх зазначених аспектах та обумовили актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної теми Одеської національної юридичної академії «Традиції і новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006 – 2011 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970).

Дисертаційне дослідження здійснювалося в рамках науково-дослідницької програми кафедри цивільного права Одеської національної

юридичної академії на 2006 – 2011 роки «Традиції та новації у сучасному цивільному праві України».

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у виявленні, постановці та вирішенні теоретичних проблем індивідуалізації фізичних осіб у сучасному цивільному праві. Використання окремих цивільно-правових засобів індивідуалізації людини в суспільних відносинах, що має позитивно вплинути на їх правову регламентацію, надасть можливість їх більш ефективного та повного використання.

У зв'язку з поставленою метою вирішувалися такі завдання:

- визначити поняття фізичної особи як суб'єкта цивільного права, що підлягає індивідуалізації;
- розкрити поняття та обґрунтувати необхідність індивідуалізації фізичної особи;
- надати визначення поняття засобів індивідуалізації фізичних осіб;
- визначити вплив засобів індивідуалізації людини на її соціальний та на її правовий статус;
- надати класифікацію цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичної особи;
- розкрити характерні риси та особливості використання окремих цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб;
- розробити конкретні пропозиції та рекомендації з питань удосконалення правового регулювання окремих засобів індивідуалізації фізичних осіб.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають, змінюються і припиняються у зв'язку із застосуванням цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції й теорії, нормативно-правові акти України та практика їх застосування, зарубіжне законодавство щодо поняття, класифікації, сутності та особливостей використання цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ. Використання історико-правового методу дозволило визначити основні етапи становлення та розвитку юридичної думки щодо необхідності виокремлення та особливостей застосування окремих цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб. Порівняльно-правовий (компаративістський) метод застосовувався при дослідженні цивільно-правових норм вітчизняного та зарубіжного законодавства, наукової літератури, сприяв виявленню аналогічних правових конструкцій індивідуалізації фізичних осіб у праві іноземних держав та вивченню їх правового регулювання. Методи індукції та дедукції дозволили виокремити загальні та відмінні ознаки (елементи),

притаманні окремим цивільно-правовим засобам індивідуалізації фізичних осіб, дали змогу визначити їх належність саме до цивільного права. Метод системно-структурного аналізу надав можливість визначення загальної системи і внутрішньої структуризації засобів індивідуалізації людини. За допомогою догматичного методу проаналізовано зміст норм вітчизняного та зарубіжного законодавства, виявлено їх колізії та прогалини. Теоретико-прогностичний метод дав можливість запропонувати перспективну модель ефективної системи цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб у законодавстві України. Формально-логічний метод використано як універсальний спосіб аргументації наукових висновків та пропозицій удосконалення законодавства.

Теоретичною основою дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних теоретиків права та цивілістів. Дореволюційна цивілістика приділяла увагу впливу тих чи інших обставин на правоздатність людини, однак спеціального дослідження таких обставин не здійснювалося. Серед цивілістів, що приділяли увагу зазначеним обставинам, слід назвати Ю.С. Гамбарова, Н.Л. Дювернуа, К.Д. Кавеліна, В.І. Синайського, Г.Ф. Шершеневича. Особисті немайнові права громадян, як правовий засіб забезпечення недоторканності права людини на індивідуальність, розглядаються в роботах Й.О. Покровського.

За радянського періоду деякі проблеми засобів індивідуалізації громадян тією чи іншою мірою порушувалися у працях М.М. Агаркова, С.М. Братуся, Я.Р. Веберса, О.О. Красавчикова, М.С. Малєїна та ін. Однак праць, безпосередньо присвячених темі цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб, не існує.

У сучасний період такі засоби індивідуалізації фізичних осіб, як ім'я і місце проживання, стисло розглядаються у навчальній літературі. Особисті немайнові права, які індивідуалізують людину в суспільстві, розробляються сьогодні широко, але не як засоби індивідуалізації, а як невід'ємні права особи. Ніхто з цивілістів спроби об'єднати всі засоби індивідуалізації фізичної особи і розглянути їх комплексно в одній роботі до цього часу не зробив.

Таким чином теоретичний фундамент дисертаційного дослідження склали: 1) праці з цивільного права вчених дореволюційного періоду Ю.С. Гамбарова, Н.Л. Дювернуа, К.Д. Кавеліна, Д.І. Меєра, Й.О. Покровського, В.І. Синайського, Г.Ф. Шершеневича та ін.; 2) праці сучасних вчених з теорії права С.С. Алексєєва, А.Б. Венгерова, В.Б. Ісакова, В.С. Нерсисянца, В.В. Оксамитного, Т.Н. Радька, Л.І. Спиридонова, В.М. Сирих, А.Ф. Черданцева та ін.; 3) праці вчених з цивільного і сімейного права радянського і сучасного періодів

М.М. Агаркова, Ч.Н. Азімова, М.В. Антокольської, Н.П. Асланян, В.А. Белова, І.А. Безклубого, Д.В. Бобрової, Т.В. Боднар, В.І. Борисової, С.Н. Братуся, Я.Р. Веберса, А.В. Венедиктова, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, І.В. Жилінкової, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, В.М. Коссака, О.В. Кохановської, О.А. Красавчикова, О.Д. Крупчана, Н.С. Кузнєцової, І.М. Кучеренко, В.В. Луця, Р.А. Майданика, В.Ф. Маслова, Г.К. Матвєєва, М.С. Малєїна, М.М. Малєїної, О.О. Мережка, А.М. Нечаєвої, О.А. Підопригори, О.О. Підопригори, Б.Й. Пугинського, О.А. Пушкіна, Л.М. Пчелінцевої, З.В. Ромовської, В.А. Рясенцева, М.М. Сібільова, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.А. Тархова, Ю.К. Толстого, К.А. Флейшиц, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та ін.

Вагомий доробок у дослідження окремих цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичної особи було зроблено в останніх наукових працях, авторами яких є: С.В. Антонов, І.Х. Бабаджанов, Н.І. Бєсєдкіна, В.І. Бобрик, Н.Х. Бузарова, С.Б. Булеца, Є.В. Григорович, Н.О. Давидова, О.М. Єрмолова, О.М. Калітенко, С.М. Клейменова, Н.В. Коробцова, Л.О. Корчевна, Л.В. Красицька, Б.К. Левківський, Л.В. Малюга, О.М. Мельник, Є.О. Міхно, А.Н. Ніязова, М.Л. Нохріна, Н.В. Павловська, В.П. Паліюк, О.А. Пешков, О.О. Пунда, С.І. Шимон та ін.

Емпіричним підґрунтям дослідження стали цивільне, сімейне, житлове та інші законодавства України з досліджуваних питань, а також судова практика, пов'язана із застосуванням окремих засобів індивідуалізації фізичних осіб.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших комплексних досліджень теоретичних та практичних проблем цивільно-правового регулювання застосування засобів індивідуалізації фізичної особи в суспільстві, виконаних на матеріалах оновленого цивільного та сімейного законодавства України.

У дисертаційному дослідженні вперше сформульовано концепцію цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб з урахуванням правових норм чинного законодавства.

Вперше систематизовано також існуючі засоби індивідуалізації людини в суспільстві з виокремленням цивільно-правових засобів та розроблено рекомендації щодо вдосконалення редакції деяких положень чинного законодавства.

На підставі одержаних в процесі дисертаційного дослідження результатів на захист виносяться такі положення:

уперше:

- надано визначення поняття індивідуалізації фізичної особи як сукупності формальних, соціальних та правових ознак, притаманних конкретній людині;

- правові засоби індивідуалізації фізичних осіб поділено на приватно-правові (ім'я, підпис, місце проживання, зображення, цивільний стан та ін.) та публічно-правові (ідентифікаційний код, місце реєстрації, громадянство тощо);

удосконалено:

- перелік функцій індивідуалізації: виділяються три функції індивідуалізації фізичних осіб: 1) функція поіменної персоніфікації; 2) функція соціальної персоніфікації; 3) функція правосуб'єктної персоніфікації;

- визначення фотографічного твору, яким пропонується вважати твір, що фіксується на будь-якому матеріальному носії у вигляді зображення, сприйняття якого є можливим візуально, або за допомогою певних технічних засобів;

- перелік цивільних станів як засобів індивідуалізації фізичних осіб, шляхом його розширення. Крім зазначених в законодавстві цивільних станів, виділяються також стан вікової належності, стан здоров'я, стан статевої належності, стан освіти, стан професійної зайнятості; стан судимості; майновий стан тощо;

набули подальшого розвитку:

- перелік видів індивідуалізації: виокремлюються три види індивідуалізації фізичних осіб: 1) формальна; 2) соціальна; 3) правова;

- теза про те, що людину в однаковій мірі можуть індивідуалізувати, як особисті немайнові права, так і майнові права. В зв'язку з чим спростовується теза про індивідуалізуючий характер особистих немайнових прав і відстоюється думка про індивідуалізуючу природу не прав, а окремих цивільно-правових засобів;

- положення щодо невідповідності встановленого чинним законодавством порядку зміни по батькові загальним демократичним засадам сімейного законодавства та змісту права на ім'я. У зв'язку із цим запропоновано внести зміни до законодавчих актів, що регулюють це питання, та закріпити, що за наявності передбачених законом підстав фізична особа має право за власним бажанням змінити прізвище, ім'я та по батькові;

- думка про необхідність законодавчого закріплення поняття фотографічного твору з метою забезпечення всебічного захисту прав та інтересів фізичної особи в процесі реалізації права на власне зображення;

- положення, що фотографічне зображення людини слід вважати засобом її індивідуалізації, якщо воно зроблене у встановленому законом порядку та міститься в спеціальних документах (паспорті, посвідченні водія, особовому листку, військовому білеті тощо);

- висновок про необхідність розширення переліку підстав для зняття фізичної особи з реєстрації. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» пропонується доповнити нормою, в якій закріпити, що особа знімається з реєстрації у спрощеному порядку за заявою зацікавленої особи, якщо припинили існування обставини, які були підставою для такої реєстрації;

- погляди про необхідність поділу правоздатності фізичної особи на підставі наявності чи відсутності конкретних індивідуалізуючих ознак.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його матеріали можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – при подальших теоретичних розробках та вдосконаленні концепції системи цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб;

- сфері правотворчості – в процесі удосконалення окремих норм чинного законодавства;

- навчально-методичній роботі – при підготовці підручників, навчальних посібників та науково-методичних рекомендацій із цивільного та сімейного права тощо.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано і обговорено на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на наукових конференціях: «Римське право і сучасність» (2006 р.); 10-й звітній конференції професорсько-викладацького складу (27 – 28 квітня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку права в Україні», присвяченій 5-річчю заснування МГУ (7 – 8 грудня 2007 р.); Третій звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу МГУ та молодих науковців вищої юридичної школи (28 березня 2008 р.); Третій міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів (4 – 5 квітня 2008 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження використовувалися у навчальному процесі при проведенні лекцій та практичних занять з відповідних тем навчальних курсів «Цивільне та сімейне право», «Цивільний процес» в Міжнародному Гуманітарному Університеті в місті Одеса.

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 3 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України та 4 тезах доповідей.

Структура дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків та списку

використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 198 сторінок. Список використаних джерел складає 162 найменування і займає 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, мета і завдання дослідження, визначаються об'єкт і предмет роботи, методи, науково-теоретичні засади дослідження та наукова новизна одержаних результатів, сформульовано нові науково-теоретичні висновки та практичні рекомендації, які виносяться на захист, наводяться інформація щодо апробації основних положень роботи та публікації результатів дослідження.

Перший розділ «Теоретичні засади дисертаційного дослідження» складається з трьох підрозділів та присвячується з'ясуванню сутності і визначенню сучасних рис основних теоретико-правових понять, що мають вирішальне значення для дослідження теми.

У **підрозділі 1.1. «Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб»** аналізуються окремі аспекти правосуб'єктності людини. При цьому, крім традиційних елементів правосуб'єктності фізичної особи – правоздатності та дієздатності, до її змісту пропонується включати конкретні індивідуалізуючі ознаки.

Зазначається, що для позначення такого найтрадиційнішого суб'єкта права, як людина, цивілістична наука та законодавство протягом своєї історії використовує різноманітні поняття: «громадянин», «фізична особа», «особистість», «людина» тощо. Аналіз норм законодавства у світлі проблеми співвідношення означених термінологічних понять дає змогу зробити висновок про традиційність, історичну та теоретичну обґрунтованість використання в цивільному праві поняття «фізична особа», яке є більш широким, ніж поняття «громадянин», та повинно ототожнюватися з поняттям «людина». В аспекті співвідношення означених понять зазначається, що з точки зору правової термінології кожна фізична особа в праві є людиною, тобто ніякі інші істоти – результати природного розвитку – не можуть визнаватися фізичними особами з точки зору права.

Кожна людина індивідуальна не тільки з точки зору наявності чи відсутності тих чи інших зовнішніх ознак, унікальних дактилоскопічних відбитків пальців, генокоду тощо, але й у правовому сенсі, як учасник правовідносин у зв'язку з тим, що у кожної людини є свій унікальний набір юридично значущих ознак, які є необхідними для участі в конкретних правовідносинах. При цьому обов'язково слід враховувати, що вирішальне значення для визначення суб'єктного складу правовідносин має не характер

та зміст цих правовідносин (як раніше зазначалося в літературі), а наявність умов, пов'язаних саме з індивідуальними особливостями учасників.

На підставі існуючих наукових досліджень визначається правовий статус фізичної особи, як сукупність належних людині прав та обов'язків. Підтримується наявна в літературі класифікація правових статусів фізичної особи на загальний, спеціальний та індивідуальний (особистий). При цьому пропонується загальний правовий статус людини поділяти на два види: всезагальний та загальнонаціональний. Всезагальний правовий статус фізичної особи визначається та закріплюється у ряді міжнародних декларацій та конвенцій «Про права людини та громадянина», «Про права дитини» тощо. Загальнонаціональний правовий статус фізичної особи визначається Конституцією України і містить конституційні права та обов'язки фізичної особи. Спеціальний правовий статус встановлюється нормами спеціального законодавства (наприклад, правовий статус військовослужбовця, студента, працівника тощо). Індивідуальний (особистий) правовий статус людини визначається для кожної людини окремо і є сукупністю конкретних прав та обов'язків людини. При цьому індивідуальний правовий статус включає всезагальний, загальнонаціональний та низку спеціальних.

Підрозділ 1.2. «Елементи правового статусу фізичних осіб» містить характеристику та науковий аналіз правових категорій, які включаються до правового статусу людини.

Піддаються критиці традиційні для національного цивільного права визначення поняття та характерних рис цивільної правоздатності. У статтях 25, 26 Цивільного кодексу України при закріпленні означених визначень наголошується на тому, що рівну здатність мати цивільні права та обов'язки мають усі фізичні особи. Ці положення законодавства пропонується вважати такими, що закріплюють не рівну правоздатність всіх фізичних осіб, а лише потенційно рівну можливість бути правоздатними. Тобто це означає, що в Україні не може бути жодної людини, яка могла б не мати будь-яких прав та обов'язків, але це не означає, що абсолютно всі люди можуть мати всі існуючі та потенційно можливі права та обов'язки. Як у світі немає двох абсолютно однакових людей, так не може бути і двох абсолютно однакових правоздатностей. Кожна фізична особа може мати тільки ті права та обов'язки, які зумовлюються наявністю (а іноді відсутністю) у неї певних індивідуальних особливостей, в залежності від яких знаходиться володіння тим чи іншим правом або обов'язком. Безумовно, не можна вважати однаковою, наприклад, правоздатність новонародженої здорової дитини та новонародженої дитини-інваліда, хоча з точки зору права обидві вони є фізичними особами.

Правосуб'єктність фізичних осіб є різною саме тому, що внаслідок тих чи інших індивідуальних ознак та причин різними є їхня правоздатність та дієздатність. З огляду на об'єктивні причини на сучасному етапі розвитку людства всі люди є правоздатними, однак, не можна говорити, що правоздатність є однаковою для всіх. Слід підтримати думку про те, що права фізичних осіб не є однаковими, а залежать від різних обставин, частково природних, частково історичних. Так, спроба радянської влади зрівняти всіх фізичних осіб між собою, існуюча у той час тенденція приниження індивідуальності призвели до декларативного, історично та об'єктивно невинного закріплення рівності правоздатності всіх фізичних осіб. У подальшому ця концепція автоматично була сприйнята і розвинута у чинному законодавстві, хоча в умовах проголошення пріоритету особистості явно не відповідає вимогам сьогодення. На підставі вищенаведеного пропонується виключити частину 1 зі змісту статті 26 ЦК України.

На основі дослідження сучасних особливостей правової категорії цивільної дієздатності зазначається, що її обсяг і зміст не можуть залежати виключно від віку та рівня психічного розвитку фізичної особи. Обґрунтовується вирішальний вплив індивідуалізуючих ознак та цивільних станів конкретної людини на зміст та обсяг її дієздатності. Як один із аргументів на користь означеного положення наводиться відоме висловлювання Н.Л. Дювернуа «если бы, однако, гражданская правоспособность и, в особенности, дееспособность была действительно равной для всякого, без видоизменения и принорования ее к фактическим различиям, существующим между людьми в действительности, то это было бы насилием над жизнью, часто прямо вредным для интересов самих правоспособных субъектов».

Таким чином, робиться висновок, що правосуб'єктність у всіх осіб є різною, оскільки внаслідок тих чи інших причин відрізняються їх право - і дієздатність. Індивідуальність фізичної особи як суб'єкта права виражається в її правосуб'єктності, на яку впливає багато обставин і яка розкривається шляхом посилення на юридично значущі характеристики суб'єктів правовідносин.

Підрозділ 1.3. «Поняття та види засобів індивідуалізації фізичних осіб» містить дослідження існуючих поглядів щодо визначення та класифікації засобів індивідуалізації фізичних осіб.

Як правило, індивідуалізація людини визначається шляхом використання нею окремих засобів індивідуалізації з певною метою. Метою будь-якої індивідуалізації є відмежування однієї особи від іншої, а також від всіх інших людей. Людське спілкування персоніфіковано, воно відбувається між

поіменно визначеними суб'єктами, у зв'язку з чим першочергове значення приділяється формальній індивідуалізації. Формальна індивідуалізація фізичної особи є універсальною, такою, що обов'язково застосовується в усіх тих випадках, коли мова йде про взаємодію суб'єктів, незалежно від того, який характер має така взаємодія – фактичний чи правовий.

Враховуючи сучасний рівень розвитку суспільства, можна з впевненістю зазначити, що людина не може жити, не вступаючи в суспільні відносини, тобто поза соціумом. У зв'язку з цим виникає необхідність розмежування учасників суспільних відносин. Таке розмежування відбувається шляхом застосування засобів соціальної індивідуалізації. Характерною рисою такої індивідуалізації є відокремлення людини саме як учасника міжособистісного, службового, сусідського, дружнього спілкування, яке не підлягає правовому регулюванню та, відповідно, не регулюється нормами права.

Більшість суспільних відносин підлягають правовому регулюванню і регулюються нормами права, у зв'язку з чим є необхідність індивідуалізувати, відокремлювати кожну людину саме як учасника правових відносин, тобто як суб'єкта права – як фізичну особу. Така індивідуалізація називається правовою індивідуалізацією. Враховуючи велику кількість правових засобів індивідуалізації, а також специфіку і порядок їх застосування, пропонується поділяти всі правові засоби індивідуалізації на приватно-правові та публічно-правові. При цьому приватно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб випливають із самої природи людини, а публічно-правові засоби індивідуалізації встановлюються державою і служать для відокремлення фізичної особи саме як учасника публічних правовідносин (наприклад, громадянство, ідентифікаційний код, місце реєстрації тощо). Приватно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб включають цивільно-правові засоби індивідуалізації, тобто ті, що встановлені цивільним законодавством (ім'я, місце проживання, стани фізичної особи тощо).

Другий розділ «Ім'я, як засіб індивідуалізації фізичних осіб» складається з трьох підрозділів і містить дослідження різних аспектів застосування імені та реалізації права фізичної особи на ім'я з метою відокремлення, тобто індивідуалізації конкретної людини.

У *підрозділі 2.1. «Визначення імені і права на ім'я»* досліджується соціальна та правова природа імені людини, окремі історичні аспекти розвитку правовідносин з приводу імені, внаслідок чого робиться висновок про визначальну та першочергову роль імені в системі засобів індивідуалізації фізичної особи. Аналізуються поняття імені, його структура, випадки, коли ім'я фізичної особи самотійно не здійснює індивідуалізуючої функції (зокрема, у разі тотожності всіх складових частин імені). У цьому

випадку виникає необхідність використовувати інші цивільно-правові засоби індивідуалізації. Зазначається, що ім'я людини має універсальний характер і відображує стан поіменованості, який слід зараховувати до цивільних станів. Пропонується додати до змісту Цивільного кодексу України норму, згідно з якою зміна людиною імені не є підставою для припинення чи зміни її прав та обов'язків, що набувалися під попереднім іменем. Аналізуються положення чинного законодавства, яке використовує ім'я як індивідуалізуючу та персоніфікуючу ознаки.

Окрема увага приділяється визначенню поняття та змісту права на ім'я. При цьому отримав подальшого розвитку висновок про те, що право особи на ім'я повинно забезпечити закріпленість за нею відповідного імені, можливість зміни будь-якої частини із його складових, а також використання свого імені за власним розсудом у цивільних правовідносинах. Аналізуються сучасні особливості надання та зміни, як в цілому імені фізичної особи, так і окремих його частинах (безпосередньо імені, прізвища та по батькові).

Підрозділ 2.2. «Право фізичної особи на псевдонім, як складова частина права на ім'я» містить аналіз теоретичних та практичних аспектів використання псевдоніма людини з метою її індивідуалізації. При цьому псевдонім визначається як ім'я (антропонім), що використовується людиною у тій чи іншій публічній діяльності замість справжнього (наданого при народженні та зафіксованого в офіційних документах). У західній культурі псевдонімами найчастіше користуються діячі культури та мистецтва. У культурах Сходу (особливо китайській та японській) прийняття нового імені у разі зміни соціального статусу за певних часів було практично обов'язковим для будь-якої сфери діяльності. На сучасному етапі припускається використання псевдоніма у будь-якій сфері суспільної діяльності за умови, що його використання не завдає шкоди суспільству.

У підрозділі 2.3. «Особливості здійснення та захисту права на ім'я» досліджуються різні аспекти реалізації фізичною особою можливостей, що входять до складу права на ім'я. Розглядаються сучасні тенденції використання імені для індивідуалізації як безпосередньо фізичної особи, так і деяких речей, що належать фізичній особі (зокрема використання імені як номерного знаку автомобіля, назви об'єктів міського середовища, назви зірок та інших космічних об'єктів тощо). Враховуючи, що право на ім'я є різновидом особистих немайнових прав фізичної особи, для його захисту можуть використовуватися будь-які цивільно-правові засоби захисту цивільних прав, що передбачені статтями 16, 275, 294 ЦК України. Так, зокрема, будь-яка фізична особа може вимагати виправлення свого імені у разі його перекручення (стаття 294 ЦК України).

Третій розділ **«Місце проживання фізичної особи в системі індивідуалізуючих засобів»** містить три підрозділи, в рамках яких аналізуються теоретичні та практичні проблеми визначення місця проживання фізичної особи та реалізації права людини на вільний вибір місця проживання. Місце проживання людини відображає стан володіння конкретним місцем проживання та проживання у певному місці.

У **підрозділі 3.1. «Поняття та ознаки місця проживання фізичної особи»** здійснюється дослідження окремих ознак місця проживання фізичної особи як цивільно-правового засобу індивідуалізації людини. При цьому основними ознаками пропонується вважати придатність конкретного місця (житлового приміщення) для проживання людини та кількість часу, який людина проводить у цьому місці. Пропонується виділяти такі види місць проживання: постійне, тимчасове, випадкове. Звертається увага на співвідношення понять «домашня адреса» та «адреса місця знаходження» і робиться висновок, що «домашня адреса» – це адреса постійного місця проживання фізичної особи. Якщо ж людина проживає в якомусь місці тимчасово, то слід використовувати поняття «адреса місця знаходження».

Підрозділ 3.2. «Загальні правила визначення місця проживання дітей» присвячується дослідженню основних законодавчих положень щодо визначення місця проживання дітей в залежності від їх віку та життєвих обставин. Надається оцінка існуючим правилам визначення місця проживання дітей, що досягли 14-річного віку та робиться висновок про необхідність підвищення віку, з якого особа самостійно, без згоди батьків, опікунів чи піклувальників може обирати собі місце проживання. Керуючись інтересами дітей, законодавець має встановити можливість вільного вибору місця проживання з 16-річного віку. Розглядаються правила визначення місця проживання дитини у разі окремого проживання батьків або інших родичів, а також визначення місця проживання дітей, що знаходяться на державному утриманні.

Окрема увага у **підрозділі 3.3. «Право фізичної особи на вибір місця проживання та свободу пересування»** приділяється реалізації права фізичної особи на вільний вибір місця проживання та свободу пересування. При цьому зазначається, що публічно-правові моменти регулювання цих відносин обмежують зазначене право обов'язком реєстрації місця знаходження фізичної особи, що встановлюється чинним законодавством.

Четвертий розділ «Інші засоби індивідуалізації фізичних осіб» складається з двох підрозділів, в яких аналізуються особливості інших засобів індивідуалізації фізичних осіб, крім імені та місця проживання, що були досліджені раніше.

У підрозділі 4.1. «Цивільні стани, як засіб індивідуалізації фізичних осіб» розкриваються різні аспекти встановлення та застосування з метою індивідуалізації фізичних осіб такої категорії, як цивільні стани.

Зазначається, що більшість властивостей та якостей фізичної особи, що так чи інакше впливають на її правосуб'єктність, за своєю сутністю є станами фізичної особи (наприклад, стан громадянства, стан непрацездатності, стан неповноліття, стан одруженості тощо). Всі цивільні стани так чи інакше індивідуалізують фізичну особу. При цьому один і той же цивільний стан може бути необхідним і одночасно індивідуалізуючим стосовно різних правовідносин.

Обґрунтовується думка про вплив станів суб'єктів правовідносин як на їх правоздатність, так і на їх дієздатність.

Враховуючи положення чинного законодавства щодо станів, які індивідуалізують фізичну особу, пропонується виділяти такі стани: стан поіменованості чи анонімності; стан вікової приналежності; стан здоров'я; стан громадянства, стан визначеності місця проживання, стан родства та свояцтва; стан статевої приналежності; стан банкрутства, стан освіти та наявності спеціальних знань; стан судимості; стан громадянського безчестя; стан зайнятості у визначеній діяльності. Всі ці стани фізичної особи, як правило, підтверджуються фактами реєстрації в порядку, передбаченому чинним законодавством.

У підрозділі 4.2. «Зовнішній вигляд та зображення фізичної особи» в системі засобів індивідуалізації» досліджуються окремі теоретичні проблеми та практика використання як індивідуалізуючої ознаки зовнішнього вигляду фізичної особи та її зображення (зокрема на фото- чи відеоплівці). Зазначається, що фото- або відеозображення людини може бути об'єктом великого кола правовідносин в залежності від способу створення, мети та характеру використання. Зазначається, що фотографічне зображення фізичної особи найчастіше використовується як індивідуалізуюча ознака шляхом розташування його в особистих документах людини (наприклад, у паспорті, особистому листку, професійному посвідченні тощо).

Зовнішній вигляд фізичної особи в процесі індивідуалізації має не вирішальний, а скоріше додатковий характер. Людина протягом життя може змінювати свій зовнішній вигляд так, що її не завжди можливо впізнати. Тому, крім цього засобу індивідуалізації, в обов'язковому порядку слід використовувати ті, що розглядалися раніше.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** за результатами здійсненого дослідження викладено найбільш важливі наукові та прикладні результати, отримані у ході дослідження. Не претендуючи на остаточне вирішення окреслених у дисертаційному дослідженні проблем, пропонуються власні погляди та шляхи вирішення цих проблем, а саме:

1. З огляду на свою природу кожна людина має власні особливості. З метою відокремлення однієї фізичної особи від іншої слід використовувати індивідуалізуючі засоби. При цьому індивідуалізація людини відбувається у трьох аспектах: як особистості, як учасника суспільних відносин та як суб'єкта права.

2. Враховуючи сучасний рівень розвитку суспільних відносин та чинного законодавства, некоректним слід вважати положення щодо рівності правоздатності та дієздатності для всіх фізичних осіб. У кожному конкретному випадку кожна конкретна людина має власні право- та дієздатність, що зумовлюються її особистими, індивідуальними ознаками (віком, станом здоров'я, сімейним станом, рівнем освіти та професійної підготовки тощо).

3. Існуючі засоби індивідуалізації фізичних осіб слід поділяти на загальні, соціальні та правові. Всі правові засоби індивідуалізації поділяються на два види: приватно-правові та публічно-правові. Найпоширенішими приватно-правовими засобами індивідуалізації людини є цивільно-правові, тобто ті, що передбачені цивільним законодавством.

4. Традиційно визнаними, основними цивільно-правовими засобами індивідуалізації фізичної особи є ім'я (прізвище, ім'я, по батькові) та місце проживання. Останнім часом все більше поширюється використання різних аспектів імені фізичної особи, таких як псевдонім, доменне ім'я, подвійне ім'я тощо. Ця ситуація вимагає вдосконалення правового регулювання відносин, що існують із цього приводу, шляхом внесення змін та доповнень до чинного законодавства.

5. Місце проживання фізичної особи може бути постійним, тимчасовим та випадковим. При цьому саме постійне місце проживання, як правило, виконує індивідуалізуючу функцію. Місце проживання фізичної особи слід розглядати у двох аспектах: і як приватноправовий засіб індивідуалізації, і як публічно-правовий засіб індивідуалізації. Публічно-правовий характер місця проживання зумовлюється обов'язковою реєстрацією людини у певному місці проживання, навіть якщо вона цього не бажає.

6. До цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичної особи, крім імені та місця проживання, слід зараховувати також стани фізичної особи.

Саме конкретний стан людини має суттєвий вплив на її правосуб'єктність. У зв'язку із цим слід виділяти такі стани: стан поіменованості чи анонімності; стан вікової приналежності; стан здоров'я; стан громадянства, стан визначеності місця проживання, стан родинності та свояцтва; стан статевої приналежності; стан банкрутства, стан освіти та наявності спеціальних знань; стан судимості; стан громадянського безчестя; стан зайнятості у певній діяльності.

7. Цивільно-правовим засобом індивідуалізації фізичної особи слід вважати також зовнішній вигляд та зображення фізичної особи. Цей засіб одночасно має риси приватно-правового та публічно-правового. Публічно-правові аспекти мають місце у разі використання зображення людини (як правило, фото) в особистих документах, але саме з метою індивідуалізації.

Головним результатом дослідження стало здійснення теоретичного узагальнення та пропонування нових варіантів вирішення проблем визначення, систематизації та особливостей правового регулювання цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичної особи.

У висновках запропоновано шляхи розв'язання практичних проблем та надано низку пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правової регламентації статусу фізичної особи на сучасному етапі розвитку суспільних відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Волкова Н.В. Стани фізичної особи, як засоби правосуб'єктної індивідуалізації /Н.В. Волкова //Південноукраїнський правничий часопис. – № 4. – 2007. – С. 188-190.

2. Волкова Н. Окремі аспекти індивідуалізації фізичної особи в цивільних правовідносинах /Н. Волкова //Науковий вісник Ужгородського національного університету. – (Серія «Право»). – Вип. 9. – Ужгород, 2008. – С. 265-267.

3. Волкова Н. В. Зовнішній вигляд і зображення фізичної особи в системі індивідуалізуючих засобів (окремі аспекти) /Н.В. Волкова //Південноукраїнський правничий часопис. – № 1. – 2008. – С. 69-71.

4. Волкова Н. Сучасні проблеми цивільно-правового регулювання права на ім'я /Н. Волкова //Римське право і сучасність : зб. наук. праць за матеріалами IV Міжнар. наук.-метод. конф., 19 – 20 трав. 2006 р. – Одеса, 2006. – С. 84-86.

5. Волкова Н.В. К вопросу о соотношении понятий жильё, место жительства и право на свободу выбора места жительства /Н.В. Волкова //Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць

за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. «Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку права в Україні», присвяченої 5-річчю заснування Міжнародного гуманітарного університету, 7 – 8 груд. 2007 р. – Вип. № 7 – Одеса, 2007. – С. 232-233.

6. Волкова Н.В. Физические лица как субъекты гражданского права (основные проблемы правосубъектности гражданина) /Н.В. Волкова //Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. праць за матеріалами між нар. наук.-практ. конф. проф.-виклад. складу та молодих науковців, 28 берез. 2008 р. – Вип. № 9. – Одеса, 2008. – С. 92-94.

7. Волкова Н. Зображення людини як засіб індивідуалізації фізичної особи /Н. Волкова //Зб. тез наук. робіт учасн. III Міжнар. конф. студентів та аспірантів 4 – 5 квіт. 2008 р. – Одеса, 2008. – С. 39-40.

АНОТАЦІЯ

Волкова Н.В. Цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб.
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

Дисертація присвячена дослідженню цивільно-правових засобів індивідуалізації фізичних осіб. Визначено необхідність індивідуалізації людини як особистості, як учасника суспільних відносин та як суб'єкта права. На підставі теоретичних розробок визначено цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб, їх особливості та види. Проаналізовано співвідношення правосуб'єктності фізичної особи та її індивідуалізуючих ознак.

Охарактеризовано такі засоби індивідуалізації людини, як ім'я, місце проживання, цивільні стани, зовнішність та зображення. Розкриваються сучасні аспекти означених категорій та особливості їх реалізації.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення низки норм чинного законодавства з питань індивідуалізації фізичної особи.

Ключові слова: фізична особа, індивідуалізація, правосуб'єктність, цивільно-правові засоби індивідуалізації, ім'я фізичної особи, місце проживання, стани фізичної особи, зовнішній вигляд, зображення.

АННОТАЦИЯ

Волкова Н.В. Гражданско-правовые способы индивидуализации физических лиц. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2008.

Диссертация посвящена исследованию гражданско-правовых способов индивидуализации физических лиц. Определена необходимость индивидуализации человека, как личности, как участника общественных отношений и как субъекта права. Дается определение индивидуализации, выделяются ее виды и функции. На основе анализа теоретических разработок определяются гражданско-правовые способы индивидуализации физических лиц, их особенности и виды. Делается вывод об определяющем влиянии индивидуализирующих средств на объем право- и дееспособности человека и указывается на необходимость законодательного закрепления этого положения.

Подробно анализируются традиционные, наиболее распространенные гражданско-правовые способы индивидуализации физических лиц: имя и место жительства. Отмечается возрастающая роль имени физического лица в системе индивидуализирующих средств, анализируются различные аспекты использования имени для индивидуализации не только непосредственно человека, а и определенных вещей ему принадлежащих путем присвоения им имени (например, автомобильный номер, имя небесного тела и т.д.). Анализируются ситуации, основания, порядок и последствия использования такого элемента имени человека, как псевдоним. Отмечается расширение сферы деятельности псевдонима, который может применяться не только в литературной и сценической деятельности, но и в других общественных отношениях. Исследованы отдельные аспекты использования доменного имени человека в сети Интернет, особенности реализации и защиты права на имя в этих отношениях.

Подробно исследованы в работе вопросы определения и выбора места жительства лица, реализации и защиты права человека на свободу перемещения и выбора места жительства. Указывается на публично-правовой характер этого средства индивидуализации человека, который обосновывается закрепленной в законе обязанностью регистрировать свое место жительства в обязательном порядке. Подвергаются критике законодательно установленные правила определения места жительства детей как такие, которые не соответствуют интересам детей и родителей. Предлагается увеличить возраст (до 16 лет), с которого дети самостоятельно могут выбирать себе место жительства.

Отдельное внимание уделяется таким способам индивидуализации физических лиц, как их состояния. Осуществляется анализ различных

правовых состояний человека (состояние поименованности, состояние половой принадлежности, состояние здоровья, семейное состояние, состояние образованности и профессиональной занятости и др.). На основании проведенного анализа делается вывод о непосредственном влиянии различных состояний человека на объем его право и дееспособность. При этом отмечается, что понятие состояний человека шире понятия гражданские состояния, которые в обязательном порядке подтверждаются соответствующими актами гражданских состояний.

Рассмотрены вопросы, связанные с использованием такого способа индивидуализации физических лиц, как внешность, индивидуальный облик и изображение. Указывается на весомую роль фотографического изображения физического лица в системе индивидуализирующих средств, особенно в случае использования фотографии в личных документах человека (паспорте, военном билете, личном листке и т.д.).

На основании осуществленного исследования разработаны предложения и рекомендации по поводу усовершенствования действующего законодательства, регулирующего отношения по индивидуализации человека как субъекта права.

Ключевые слова: физическое лицо, индивидуализация, правосубъектность, гражданско-правовые способы индивидуализации, имя физического лица, место жительства, состояния физического лица, внешний вид, изображение.

SUMMARY

Volkova N.V. Civil-law methods of an individualization of physical persons. – Manuscript.

The dissertation on a scientific degree of the candidate of laws on a specialty 12.00.03 – civil right and a civil procedure; a family law; the international private law. – Odessa National Legal Academy, Odessa, 2008.

The dissertation is devoted to civil-law methods of an individualization of physical persons. Necessity of an individualization of the person, as a person, as participant of public relations and as legal subject are advanced. Individualization definition is made, its kinds and functions are allocated. On the basis of the analysis of theoretical workings out civil-law methods of an individualization of physical persons, their features and kinds are advanced. The conclusion about advancing influence of individualizing means on the right volume and capacity of the person is done.

In dissertational work traditional, most wide-spread civil-law methods of physical person individualization are analyzed: a name and a residence.

The attention is given also to such methods of an individualization of physical persons, as conditions. The analysis of various legal conditions of the person (a

condition of a name, conditions of a sex, a state of health, a family condition, a condition of erudition and professional employment and others are carried out.)

Questions connected with use of such method of an individualization of physical persons, as appearance, individual shape and the image are considered.

On the basis of the carried out research offers and recommendations concerning improvement of the current legislation regulating the relations on an individualization of the person, as legal subject are developed.

Key words: the physical person, an individualization, the legal personality, civil-law methods of an individualization, a name of the person, a residence, conditions of the person, appearance, the image.